

Teória és praxis Hamvas Béla életművében

„Az élethez meg kell találni a hiteles szöveget, a szöveghez meg kell találni a realizáló egzisztenciát.”¹

Kevés olyan gondolkodó van, akinek az írásaiban a teoretikus megfontolásokon túl konkrét, az életvezetésre vonatkozó gyakorlati útmutatásokat is találni. Hamvas Béla életműve ilyen. Az egész életműre jellemző, hogy minden elméleti fejtegetés, minden teoretikus megközelítés annyiban fontos, amennyiben hasznosítható az egyéni életgyakorlatban. Hamvasnak „szava” is van erre, ez a *realizálás*. Írásaiban szervesen összefügg a teória és a praxis, pontosabban a teória a praxist szolgálja. Ez a megállapítás nem csak az esszékre igaz, de a fő művet, a *Karnevált* is jellemzi.

A realizálás Hamvasnál olyan tartalmat kap, amely alapján joggal állíthatjuk, hogy életműve egy egyszemélyes etika (személyiségetika) körvonalait rajzolja meg, amelyben a minőségi emberi létezés követelményei leginkább egy kierkegaard-i – nietzschei morális alapálláshoz hasonlíthatók. A két 19. századi filozófustól Hamvas mégis eltér annyiban, hogy ki is dolgozza „*a hagyományban foglalt tanítás életrendi alkalmazását*”. Ezt a 100 pontban foglalt „programot”, amely életműve egészében visszaköszön – legyen szó művészetekről, vallásokról, tájakról vagy irodalmi művekről –, a *Mágia szutra* című esszéjében fejti ki. A *hagyomány* központi jelentőségű az életműben, mert a hagyományból tudható, hogy mit is kell valójában megvalósítani, mi képezi a realizálandó tartalmakat. A hagyomány Hamvasnál nem csak az egyes szent könyvek egybecsengő tartalma az autentikus létre vonatkozóan – mint René Guénonnál, s részben Unamunónál is –, hiszen hagyományba tartozónak tekint minden olyan reveláció értékű művet, amelyben adott a „logosz kultusza”, azaz amely művek – hasonlóan az egyes szent könyvekhez – az „autentikus emberi alapállásról”, a létezés mértékéről tudósítanak. Ilyen alapon három fontos követelménynek kell Hamvas szerint megfelelni ahhoz, hogy egy-egy írásmű/műalkotás a hagyomány része lehessen:

1. mutasson rá az ember és a transzcendens világ kapcsolatának folytonosságára,

¹ Hamvas Béla: Interview. In: Hamvas Béla művei 3. Életünk, 1992. 249.

2. tudatosítsa az ember isteni eredetét,
3. hirdesse, hogy az emberi sors egyetlen feladata az „istenhasonlóság” megőrzése.²

Nagyon széles az a teoretikus fundamentum, amely hordozza az autentikus emberi egzisztenciáról, a „státusz abszolútusról” szóló tanítást, a közös metafizikai tartalmat. Az Újtestamentum éppúgy beletartozik ebbe az elméleti megalapozásba, mint a kínai, hindu, buddhista, héber, arab, görög és egyiptomi szent könyvek egyes tanításai, vagy az európai filozófia és irodalom autenticitásáról szóló művei, a művészetek – zene és képzőművészet – lényegi műalkotásai.

Hamvas gondolkodásának teoretikus alapját azonban nem csak a keleti filozófiák és világvallások hagyományban foglalt tanításai és elméletei adják, hiszen nagyon nagy hatással voltak rá az európai élet- és egzisztenciafilozófiák, így Kierkegaard, Nietzsche, Jaspers, Heidegger és Bergson bölcselete, illetve a regényirodalom Cervantestől Sternen és Dosztojevszkijon át Proustig és Joyce-ig ívelő vonulata is. Ezek a hatások leginkább a személyesség, az egzisztenciális válság, a szenvedélyes igazságkeresés, illetve az autentikus emberi életre való törekvésben ragadhatók meg.

Írásaira jellemző, hogy nem az egyes bölcseltek tételes bemutatására vagy elemzésére törekszik, hanem segítségül hívja, invokálja állításainak igazolására a különböző filozófiák és vallási tanítások egyes lényeges megállapításait. Ezért gyakran éri az a vád, hogy életműve túl eklektikus, hogy átfoghatatlanul nagy műveltségterületet mozgósít, s kritikátlanul állít egymás mellé össze nem illő elméleteket. Ezek a vádak meg is állnák a helyüket, ha Hamvast valamiféle filozófiatörténeti vagy vallástörténeti összegzés és elemzés szándéka motiválná, de esetünkben nem erről van szó. Minden szóba hozott és citált elméleti megközelítés ugyanis csak annyiban érdekes Hamvas számára, amennyiben hozzá tud járulni az eredeti cél, a „státusz abszolútus”, az „eredeti emberi alapállás” helyreállítására vonatkozó elképzeléseihez.

Hamvas eredetisége éppen abban van, ahogyan szintézisbe hozza és szublimálja mindazokat a tanításokat, amelyeket fontosnak vél, s amelyek teljesebbé tehetik bölcséletét a már vázolt cél érdekében. Miután Kierkegaard nyomán ráébred arra, hogy a válság végső soron egzisztenciális természetű, ő is megfogalmazza, hogy az egzisztenciális válság felismerése és vállalása az első döntő lépés az autentikus egzisztencia realizálása felé. A felismerés azonban nem elegendő, mert ahhoz, hogy az újabb és újabb válsághelyzeteken úrrá tudjunk lenni, azt is tudnunk kell, hogy a válság permanens, az élet természetes velejárója. Mint írja – Kierkegaard-hoz nagyon hasonlóan –: „A válságcentrumot mindenki magában hordja. Válság annyi, mint válságban lenni, válaszolni, választani, elválni, vállalni. Annyi, mint jelen lenni, és nem elrejtőzni és nem elkenni és

² Vö: Hamvas Béla: *Stientia sacra. Írás és hagyomány*. In: *Tradíció*. Kvintesszencia 1998. 19.

nem elviccelni és nem menekülni sehová, sem elméletbe, sem világnézetbe, sem költészetbe, sem vallásba.”³

A válság egzisztenciális értelmezése és a hagyományban való szüntelen elmélyülés együtt adja meg az értelmét a realizálás hamvasi gyakorlatának. Ezt a gyakorlatot, a hagyomány tanításának életrendi alkalmazását a *Mágia szutra* című írás foglalja össze. Míg a „szutra” szó a tanító jellegű vallásfilozófiai írásokra utal, addig a „mágia” a gyakorlatra, az egyéni élet során történő alkalmazásra. A pontokba foglalt írás központi mondanivalója leginkább az Ótestamentumra, az ind filozófiára, Jakob Böhmére, Franz von Baaderre és Szent Pálra támaszkodik, de számos lényeges utalást találunk Kierkegaard-ra, Nietzsche-re és Heideggerre is.

A 100 pont tudatosan építkezik, s a szálak végül a szabadság meghatározásában futnak össze. „Az egyetlen morál a szabadság.” – írja Hamvas Baader nyomán. A szabadság csak „a létezés egyetemességében élő emberre érvényes”, mindennemű leszűkítése – társadalomra, történelemre, fizikai realitásra – a szabadság félreértelmezéséhez vezet. Hamvas számára a szabadság ontológiai fogalom, s ennek alapján határozza meg a realizálás legfontosabb feladatát is, amely szigorúan személyes feladat. Ez „a szabadság megszerzése és tevékeny alkalmazása.”⁴ A szabadság az ember számára egyúttal azt is jelenti, hogy nem félni, nyitottnak, megszólíthatónak, transzparensnek lenni, és ezt a nyitottságot az egyetemes tájékozódás igényével összekapcsolni. Két fontos fogalom fogja át ezt a kettős követelményt, a *transzparens egzisztencia* és az *univerzális orientáció* fogalma. Érzékletesen mutatja be ezt a két követelményt Hamvas egy találó hasonlattal, a *parabola-lét* hasonlatával: „Életem legnagyobb erőfeszítése, hogy az örök ismétlés körét parabolává tudjam szétfeszíteni.”⁵ Ez a hasonlat igen találó, hiszen a parabola olyan geometriai alakzat, amely valóban nyitott az univerzum egésze felé, ugyanakkor a fedetlenség és nyitottság horizontálisan és vertikálisan is jellemzi.

Ha hozzávesszük, hogy a realizálásnak több rétege, jelentéstartalma is van, akkor láthatóvá válik, hogy ezzel a komplex fogalommal Hamvas az autentikus emberi állapot felé való közelítésre szólít fel. A *Mágia szutra* szövegében és más írásokban a realizálásnak ugyanis több szinonimája is használatos: *metanoia*, *reintegráció*, *transzmutáció*, de néha egyszerűen csak *átvilágítás*, *megvalósítás*, *második születés*. A metanoia mint megbánás, önvizsgálat, a platóni hagyományból táplálkozó keresztényi életgyakorlatra utal, a reintegráció a szétszórtságból való összeszedettségre, a transzmutáció pedig az átlényegülésre, átváltozásra, átalakulásra. A második születés a szellem szerinti újjászületésre vonatkozik, amit így fogalmaz meg: „A hagyomány azt tanítja, hogy teljes értékű ember

³ H. B.: Interview. 260-261.

⁴ Hamvas Béla: *Mágia szutra*. In: Hamvas Béla művei 6. Életünk 1994. 245.

⁵ Hamvas Béla: *Silentium*. Titkos jegyzőkönyv. Unicornis. Vigilia, Bp., 1987. 189.

az, aki kétszer született (dvidzsa), először test szerint, azután szellem szerint. A realizálás középpontja ez a második születés. Az ige leszáll, az emberben megfog, és az ember önmagát (a kisdedet) világra hozza. Másodszor, nem az élet, hanem az üdv jegyében.”⁶ Az üdv jegyében történő „második születés” azonban nem tartós, egyszer, s mindenkorra stabilizálható létállapot, hiszen a „normális emberi alapállás”, a „státusz abszolútus”, azaz az ember normális státusza csak egy-egy pillanatra megvalósuló lehetőség csupán, úgy is mondhatjuk, hogy kegyelmi állapot. Kierkegaard-al szólva: „a mozdulatot újra és újra meg kell tenni”. Minden döntés egy-egy újabb kihívás az üdv jegyében történő cselekvésre, s a processzus haláláig tart. Az „alapállás helyreállítása” naponkénti és pillanatonkénti feladat, s közben az ember kölcsönhatásban van a többi emberrel is. „Ahol eredményt érek el, azt a másik is felhasználhatja és használja is. Sok úton egyszerre megyünk. Mégis mind egyetlen úton megyünk. A cél egy: az alapállás helyreállítása” – írja.⁷

A Mágia szutra azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy ez a gyakorlat *éber egyéni életgyakorlat*, amely – éppen, mert az üdv jegyében áll – nincs tekintettel konvenciókra, autoritásra, erkölcsi normákra. Egyedüli kapaszkodó – ha egyáltalán kapaszkodónak lehet tekinteni – a hagyományhoz tartozó reveláció értékű művek tanítása az autentikus emberi létezésről. A realizálandó autentikus emberi létezésnek több szinonimája is van Hamvasnál: *autentikus egzisztencia*, *normális ember*, *egészséges ember*, *szakrális szubjektum*, *infinitezimális szubjektum*, *státusz abszolútus és az antropológiai alapállás* fogalma. Valamennyi fogalom értelme egy olyan magatartás, egy olyan *éber jelenlét*, amely során az ember igyekszik lehámozni magáról a hétköznapiság káprázatát, a vágyak, a hataloméhség és a konformizmus maszkját, arra koncentrálna, hogy egy *önteremtő aktus* keretében autentikus formát adjon életének. Ebben az esetben a hagyományhoz tartozó művek indíthatják be az úgynevezett *ébresztő elemeket*, mintegy *meditációs objektumként* szolgálva, amelyek arra hivatottak, hogy az ember szembe-sülve saját gyarló és kicsinyes voltával változtasson életén. Hamvas szerint erre az önformáló, önreflexív változásra mindenki képes. Ezt támasztja alá az a három fundamentális jelentőségű gondolat is, amelyet Hamvas a Mágia szutra axiómáinak nevez:

- „létezés minden emberben állandóan és teljes egészében esedékes,
- a valóságot a maga teljességében el kell ismerni,
- az összes lehetőséget birtokba kell venni.”⁸

Ezek az alapgondolatok képezik a realizálás programjának kiindulópontját, erre épül minden további pont. Az első axióma ontológiai jellegű, egyúttal annak elismerése, hogy minden ember egyenlő abban a vonatkozásban, hogy minden

⁶ H. B.: *Mágia szutra*. 351.

⁷ H. B.: *Silentium. Titkos jegyzőkönyv. Unicornis*. 215.

⁸ H. B.: *Mágia szutra*. 240.

ember léte „lehetőség szerinti lét”(Kierkegaard). Ebben a megközelítésben nincs különbség ember és ember között. A lehetőségeket azonban fel kell ismerni, s ehhez segítséget adhat a realizálás programja.

A második axióma a *valóság* hamvasi fogalmára utal, amely nem a közvetlen érzéki realitást foglalja magában (hiszen az *káprázat*, a *visszájára fordult világ*), hanem az érzékfölöttit is, a teljességet, a lét egészét. Ebben az értelemben a valóság metafizikai fogalom, hiszen az ember nem tudja átfogni a lét egészét (valóság), végeessége és világba vetettsége okán. Hamvas valóságfogalma éppen ezért maga a misztérium, mert egyszerre megragadhatatlan az érzékiség és az értelem számára, de ugyanakkor mégis megragadható az érzékfölötti irracionális tudattartamok és a szellem számára.

A harmadik axióma a gyakorlat, az etika területére utal, mert a lehetőségek birtokba vétele arra bátorítja az embert, hogy szabadon igyekezzon megvalósítani, cselekedeteiben realizálni az autentikus emberi létminőséget. Persze „tévedés joga fenntartva”, de ha törekszünk a „tudatosan megtisztított életrendre”, akkor abból bölcsesség növekedhet. Hamvas szerint a bölcsesség: „felismerni, hogy végül is semmi, de semmi bennünket tökéletesen ki nem elégít, sem érzéki gyönyör, sem gazdagság, sem hírnév, sem hatalom, hanem csak egy: végre végül embernek lenni.”⁹

Ezek után a sorrendet a következőképpen állapítja meg Hamvas: első *a szó* (*kinyilatkoztatás*), ezt követi *a gondolat*, amelyben a szó elhatározássá érik, majd *a tett*, amely a gondolatot követi (realizálás). Ez azonban az élet valóságában bonyolultabb, hiszen az ember hétköznapi életében többnyire mindig cselekvésben van, így magát a cselekvőt kell ráébreszteni saját belső válságára, inautentikus létére. Mindez nagyon hasonlatos Kierkegaard *Vagy-vagy* – béli érvelésére, ahol a kétségbeesés felismerésével és akarásával lehet túllendülni az esztétikai létminőségen az etikai felé. Hamvas szerint is a cselekvőből kell kiindulni, azaz „az áttörésnek a megvalósításból kell a szó felé történnie. (...) Ha az ember a helyeset megteszi, a szót is érteni kezdi, amely a tettben él. Elkezd érteni, hogy a tett nem egyéb, mint a szó aktivitása” – írja.¹⁰

A szó és a tett közötti feszültség az alapja az egzisztenciális válságnak, ezért a kiindulási pontnak valahol a szó és a tett között kell lenni. Ez a „*középhegy*” Hamvas szerint az emberben van, nem más, mint a szubjektum belső világa. Ezt a belső világot azonban *Jakob Böhme* nyomán hármas értelemben tekinti a döntés, a választás és a cselekvés közös fundamentumának, *szellemi*, *lelki* és *testi* értelemben. A krízis szerinte mindhárom vonatkozásban jellemzi az embert, sem testi, sem szellemi, sem lelki értelemben nem vagyunk teljesek és abszolútak. A kiindulásnak ebből a „közép”-ből kell történnie, mégpedig abban az értelemben, ahogy Jakob Böhme használja, aki az *imagináció* fogalmával jelöli ezt a közép-

⁹ H. B.: Anthologia humana-ötezer év bölcsessége. Életünk, Szombathely, 1990. 22.

¹⁰ H. B.: Mágia szutra. 226.

helyet. Hamvas ezért a következőt mondja: „E középpontból csak akkor van módomban tudomást szerezni, ha a három részre tagolt létezését ismét összerakom és a három rész között lévő határvonalat eltörlöm.”¹¹

A Böhme ihlette imagináció Hamvas egyik legnehezebben értelmezhető fogalma, amelyet legtöbbször *életképzelet*nek fordítanak. Hamvas így magyarázza: az imagináció „amikor szem, amely a képet látja, kép is, amely a látványt magára veszi, és maga is e látvánnyá változik és alakul. Az imagináció ugyanis a metanoia (megfordulás, megbánás, bűnbánat, fordulat) és a transzmutáció (változás, átlényegülés) helye. Amit az ember imaginációjába helyez, azzá alakul. (...) A hozzájárulás (azonosítás) helye, az akarat mágikus pontja és az elhatározás (választás, válság) helye.”¹² Az „életképzelet” az ember víziószerű képe önmagáról, amely a lélek, a test és a szellem közös „műve”, egyszerre az *értelem*, az *érzelem* és az *akarat* munkájának eredménye. Ez képezi minden átförmélődés, átalakulás alapját. Ez egy belső akkumlációs pont, „az ember létezési középpontja”, amely akkor is életformáló erejű, ha a jelentősége nem tudatosul az emberben. Az a kijelentés, hogy az ember azzá válik, amit imaginációjába helyez, nem csak pozitív lehetőségeket rejt magában. A negatív imaginációnak is van következménye, amely romlott, hataloméhes, hazug, megzavarodott, inautentikus életet eredményez. Hamvas hangsúlyozza, hogy ennek az önteremtő aktusnak a sikere az embertől függ, hiszen nem mindegy, hogy mi kerül az imagináció középpontjába. Ebben segíthet a reveláció értékű művekben való elmélyülés „mámmal, szenvedéllyel, akarattal”, hogy a hagyomány tanulmányozásának segítségével rögzíteni lehessen a normális (hiteles), autentikus ember képét.

Ebben az önteremtő processzusban ugyanakkor az ember teljes mértékben szabad. „Sehol másutt, sem értelmében, (...) sem cselekvésében, sem akaratában, csak imaginációjában, mert senki és semmi nem kényszerítheti, hogy imaginációja középpontjába kit és mit helyez.”¹³ Ezen életformáló belső szabadság tudatosítása, elfogadása és tevékeny alkalmazása Hamvas szerint a realizálás legfontosabb feladatává válik, amelynek gyakorlása egyetlen ember elől sincs elzárva.

¹¹ *Im.* 255.

¹² *Im.* 269.

¹³ *Im.* 294.